

FILOZÓFIA, TUDOMÁNY ÉS A JÓZAN ÉSZ

PHILOSOPHY, SCIENCE AND COMMON SENSE

Huoranszki Ferenc

az MTA doktora, egyetemi tanár, Central European University
huoransz@ceu.edu

ÖSSZEFOGLALÁS

A filozófiával kapcsolatos szkepticizmus nem modern jelenség. Ami modern, az a filozófia értelmességének tudományos alapon történő megkérdőjelezése: az az elképzelés, hogy a hagyományosan a filozófia által tárgyalt problémákat az empirikus tudományok nyelvén kell megfogalmazni és megválaszolni, ellenkező esetben értelmetlen velük foglalkozni. Azonban, bár az empirikus tudományok fejlődése kétségkívül hatással van a filozófiára, ezek a tudományok önmagukban nem adhatnak választ a legtöbb filozófiai jellegű problémára. Az az igény, hogy ilyen válaszokat adjanak, sokszor magában rejtje a leegyszerűsítő magyarázatok kritikátlan elfogadásának veszélyét. A helyzetet jól illusztrálja az emberi cselekvés és szabadság összefüggése körüli hagyományos filozófiai vita.

ABSTRACT

Scepticism about the scope and significance of philosophical inquiry is not a recent phenomenon. What is characteristic to the modern era is the claim that philosophical problems can make sense only if they can be turned into testable hypotheses and become a part of empirical theories. However, even if the evolution of empirical sciences does leave its trace on how we approach certain issues in philosophy, it is an illusion that they can be directly used to answer traditional philosophical questions. What is worse, the hope that they can do so often opens the way to far too simplistic answers and their quick and uncritical acceptance. The paper briefly illustrates this danger with reference to the traditional philosophical problem about the possibility of human agency and freedom.

Kulcsszavak: tudás, racionalitás, cselekvés, tudomány, common sense

Keywords: knowledge, rationality, action, science, common sense

Az a kérdés, hogy mire jó a filozófia, illetve jó-e valamire egyáltalán, végigkíséri az európai filozófia történetét. A filozófiával kapcsolatos szkepticizmus nem modern jelenség. Ami modern, az a filozófia értelmességének tudományos alapon

történő megkérdőjelezése: az az elképzelés, hogy a hagyományosan a filozófia által tárgyalt problémákat az empirikus tudományok nyelvén kell megfogalmazni és megválaszolni, ellenkező esetben értelmetlen velük foglalkozni. A modern korban a tudományos gyakorlat hivatott átvenni a „puszta filozófiai okoskodás” helyét.

Ha a tudomány és a filozófia tényleges modern kori történetét vesszük alapul, ez a program kudarcot vallott. A tudomány fejlődésével a filozófia nem szűnt meg létezni, a filozófiai problémák iránti érdeklődés pedig nem csökkent, és nincs olyan hagyományos filozófiai kérdés, amelyet a tudomány választott volna meg. És bár sokakban él a filozófusról mint amatőr – vagy inkább dilettáns – tudósról alkotott tévképzet, a kortárs kultúrára sokkal inkább jellemző az amatőr filozofálás, mint amennyire a kortárs filozófiára az amatőr tudóskodás.

Ez bizonyos mértékig a filozófia erejét mutatja: illúzió, hogy a filozófiai jellegű problémákról való töprengéstől meg fog bennünket szabadítani a tudomány fejlődése. Másfelől azonban aggasztó jelenség is, amennyiben igen gyakran összekapcsolódik azoknak a mindennapi vélekedéseknek a megkérdőjelezésével, amelyek részben a filozófiai gondolkodás kiindulópontjául szolgálnak. Manapság nem a filozófiai kérdésfeltevések értelmességét szokás megkérdőjelezni, a veszély inkább az, hogy leegyszerűsítő válaszokat próbálunk adni ama jól hangzó klisé gyakori használatával, miszerint a „tudomány bebizonyította, hogy...”.

Nem árt azonban óvatosnak lennünk, amikor arról értekezünk, hogy egy tudományos felfedezésnek – vagy sok esetben csak sejtésnek – milyen következményei vannak vagy lehetnek valamely hagyományos filozófiai kérdés megválaszolásában. A következőkben egy rövid példán keresztül szeretném szemléltetni, mire gondolok, illetve azt, hogy miként függhet össze a tudományos gyakorlat és a filozófiai vizsgálódás. Mindaz, amit az adott keretek közt mondani tudok, szükségképpen rövid és elnagyolt lesz, állításaimat nem fogom tudni akár önmagam számára is kielégítő módon alátámasztani. Mégis remélem, talán képes leszek annak érzékeltetésére, hogy a filozófiának vannak értelmes kérdései, és hogy ezekre a kérdésekre a szaktudományoktól nem várhatunk választ; és hogy az állítólagos válaszok sokszor félreértéseken alapulnak.

A filozófusok gyakran használnak gondolat kísérleteket. A gondolat kísérletek használata nem a filozófusok privilégiuma, legalább Galilei óta a természettudományos érvelésben is fontos szerepet játszanak, és nemcsak a fizikában, hanem sok más tudományban is. A filozófia azonban jellemzően olyan gondolat kísérleteket használ, amelyekről nem feltételezzük, hogy valaha is lefordíthatók lesznek a tényleges kísérletezés nyelvére. A filozófiai gondolat kísérletek sohasem alapoznak meg olyan mesterségesen létrehozott, de empirikusan tesztelhető szituációkat, amelyek végén eldönthetjük, hogy egy feltevésünk igaz-e, vagy hamis. Ha valamely feltevés igazsága eldönthető empirikus eszközökkel, akkor az már nem filozófiai feltevés. Sokan úgy vélik, hogy éppen ez teszi a racionális filozófiai érvelést és azzal együtt a filozófiai gondolat kísérleteket értelmetlenné vagy leg-

alábbis termékletlenné. De ez a következtetés megalapozatlan. Gondolkodásunk keretei, amelyek hozzájárulhatnak a világ és benne önmagunk megértéséhez, jóval túlmutatnak azon, ami empirikusan tesztelhető. Hogy miért, azt az alábbiakban egy rövid példával szeretném érzékeltetni.

A gondolatkísérlet, amire támaszkodni fogok, egy Michael Dummett nevű, nemrégiben elhunyt brit filozófustól származik, és számos előnye közé tartozik, hogy röviden, szinte egy mondatban összefoglalható (Dummett, 1978, 333–335.). Egymondatos gondolatkísérlet. Dummett arra kér bennünket, képzeljük el, mi történne, ha tudatos, értelmes, gondolkodó *fák* lennénk. Mit jelent az, hogy tudatos, értelmes, gondolkodó fa? A gondolkodó fa egy olyan típusú organizmus lenne, amely képes bizonyos típusú kognitív aktivitásra, de nem képes a cselekedeteit tudatos módon kontrollálni. Nem képes arra, hogy szándékolt cselekedeteket hajtson végre. Ez nem jelenti azt, hogy nem csinál semmit: növekszik, szaporodik, leveleket hullajt őszzel, és rügyeket bont tavasszal. De mindezt nem tudatos *cselekvőként* teszi.

Tegyük fel azonban, ez a fa nemcsak tudatos, de bizonyos mértékig racionális is. Érzékel, és ezért képes arra, hogy megfigyelje azt, ami körülötte történik. Azt is képes megfigyelni, ami önmagával történik. Hogy időnként elhullajtja a leveleit, vagy leesnek róla a termések. Megfigyeli, hogy a termésekből egy újabb fa kezd növekedni, ami jobban hasonlít hozzá, mint a többi fához. Megfigyeli az évszakok változását és azt, hogy a terméseit általában nyáron hullajtja el, a leveleit viszont őszzel. És így tovább. Miután nemcsak tudatos megfigyelő, hanem racionális is, ezeknek a megfigyeléseknek az alapján képes statisztikai általánosításokat megfogalmazni. Sőt, ezeknek az általánosításoknak az alapján előrejelzéseket is tesz. Mondhatjuk úgy, hogy lesznek bizonyos racionális várakozásai azzal kapcsolatban, hogy mi fog vele és a környezetében történni: hogy a következő őszzel is lehullanak a levelei, és hogy a következő tavasszal is rügyet fog bontani. Sőt, ennél talán még összetettebb hipotézisek megfogalmazására is képes lehet, ez most lényegtelen számunkra.

Ami lényeges, hogy mi az, amire a gondolkodó fa *nem* lehet képes. Miután nem képes a szándékos cselekvésre, semmilyen módon sem tud beavatkozni a körülötte lévő természeti folyamatokba. Sem megakadályozni, sem elősegíteni nem tudja azt, hogy valami bekövetkezzék. A filozófiaiag érdekes kérdés, amely ekkor fölmerül, a következő: vajon a tudatos cselekvés képességének e hiánya korlátozza-e bármilyen módon ezt a gondolkodó fát kognitív képességei tekintetében? Ugyanis, ha a gondolkodó fa nem rendelkezhet bizonyos képességekkel, amelyekkel mi rendelkezünk, az arra mutat rá, hogy az a tény, hogy mi tudatos cselekvők is vagyunk, előfeltétele annak, hogy bizonyos kognitív, szellemi kapacitásokkal, mentális képességekkel, lelki tulajdonságokkal rendelkezünk.

Ezen a ponton némileg el fogok térni Dummett eredeti gondolatkísérletétől. Dummett eredeti írása – a huszadik századi filozófia történetének egyik legszebb

és legösszetettebb műve – az időben visszafelé irányuló okság logikai lehetőségét tárgyalja. A gondolkodó fa példáján Dummett azt igyekszik megmutatni, hogy egy cselekvésre képtelen lény nem rendelkezhet bizonyos oksági fogalmakkal, és az oksági kapcsolat aszimmetriáját is csak korlátozott mértékben ismerheti fel (Price, 2007; Huoranszki, 2010). Én azonban most nem ezzel szeretnék foglalkozni. Egy sokkal alapvetőbb hiányosságra szeretnék rámutatni, amelynek részben következményei az oksági gondolkodással kapcsolatos korlátok.

Ha gondolkodó fák lennének, akkor egy nagyon alapvető kognitív képességgel, a cél-eszköz jellegű érvelés képességével sem rendelkezhetnénk. A cél-eszköz jellegű érvelés ugyanis csakis a szándékos és tudatosan kontrollált viselkedés lehetősége során nyeri el értelmét, miután ez a filozófusok által Arisztotelész óta *gyakorlatinak* nevezett érvelés az, amelynek következménye a cselekvés, és amely annak racionalitását megalapozhatja. A gyakorlati érvelés képessége arra szolgál, hogy használatával tudatosan meghatározzuk, miként cselekedjünk bizonyos helyzetekben, amikor bizonyos célokat igyekszünk elérni, vagy próbáljuk eldönteni, milyen eszközöket kell igénybe vennünk ahhoz, hogy a célokat elérjük. A gondolkodó fa számára, aki nem képes semmilyen módon beavatkozni a világba, a cél-eszköz jellegű érvelés értelmetlen, sőt, értelmezhetetlen lenne.

A cél-eszköz jellegű érvelés fontosságát az emberi életben senki nem kérdőjelezi meg. Számos tudomány – elsősorban az alkalmazott tudományok, mint a mérnöki tudományok vagy az orvostudomány – használja. És maga az érvelés természete is tudományos vizsgálat tárgya. Számos, az emberi viselkedést vizsgáló vagy modellező tudomány indul ki abból, hogy a cselekedetek alapja a cél-eszköz jellegű gondolkodás. A kognitív fejlődéslelektan megfigyelései és kísérletei bizonyítani látszanak, hogy a világban történő események cél-eszköz jellegű megértésen alapuló szemlélete bizonyos értelemben velünk született képesség (Gergely–Csibra, 1998). Az a feltevés, hogy cselekedeteink gyakorlati érvelésen nyugszanak, alapvető szerepet játszik a mikroökonómiai modellekben és a racionális döntéshozatali modellekre épülő társadalomtudományban (Csontos, 1998). Az optimalizációval kapcsolatos problémák fontos részét képezik a matematikának (Luce–Raiffa, 1957).

Van azonban egy további kérdés is, ami nem annyira a cél-eszköz jellegű érvelésen alapuló tudományos modellezésre vagy a velünk született és szerzett képességeink vizsgálatára vonatkozik, hanem arra, hogy a gyakorlati érvelés képessége miként kapcsolódik mindennapi viselkedésünkhöz, és hogy használata milyen további előfeltevéseken nyugszik. Amikor ugyanis a cél-eszköz jellegű érvelés alapján cselekszünk, akkor elfogadunk bizonyos implicit előfeltevéseket, amelyeket a filozófusok igyekeznek explicitté tenni. Három, egymással összefüggő feltételre szeretném felhívni a figyelmet.

A cél-eszköz jellegű érvelés használatának triviális előfeltétele, hogy olyan lények legyünk, akik képesek meghatározott célok alapján cselekedni; egy kevés-

bé triviális előfeltevés, hogy ezeknek a céloknak tudatában is legyünk. És egy még kevésbé triviális feltevés, hogy ezeket a célokat össze is tudjuk hasonlítani; súlyozni, mérlegelni tudjuk őket jelentőségük szerint. Azaz rendelkezünk olyan preferenciákkal a jövőt illetően, amelyek motiválni képesek bennünket a cselekvésre, illetve a cél-eszköz jellegű érvelés képességének használatára.

Egy másik előfeltétel, hogy cselekvésünktől függetlenül nem tudhatjuk, vajon azok a célok, amelyeket elérni vágyunk, bekövetkeznek-e. Ha ugyanis nemcsak vágyunk valamire, de azt is tudjuk, hogy bármit is tegyünk, az mindenképp bekövetkezik, akkor a cselekvés teljesen felesleges. Ha pedig tudjuk, hogy semmiképp sem következik be, akkor a cselekedet teljesen hiábavaló. Ha tudjuk valamiről, hogy mindenképp be fog következni, akkor semmi értelme azon tanakodni, hogy mit kéne tenni ahhoz, hogy megvalósuljon. Tehát ha úgy tetszik, egyfajta tudatlanságot kell a cselekvőről feltételeznünk. A racionális döntésnek és cselekvésnek csak akkor van értelme, ha egy cselekvő a saját cselekedetétől függetlenül nem tudhatja, hogy bekövetkezik-e az, amire vágyik. Ez feltétele annak, hogy úgy gondolhassuk: a saját választott cselekedeteink révén elő tudjuk segíteni a kívánt állapotok megvalósulását. Annak tehát, hogy valamilyen hatékony szerepe legyen a cselekedetünknek abban, hogy bizonyos állapotok létrejöjjenek.

És végül a harmadik előfeltevés, amiről a továbbiakban kicsit részletesebben is beszélni szeretnék, az a következő: ahhoz, hogy racionális legyen a cél-eszköz jellegű érvelést használni annak meghatározására, hogy a jövőben mit tegyünk, fel kell tételeznünk azt, hogy képesek vagyunk a tudásunk fényében és tudatlanságunk tudatában döntéseket hozni, és képesek vagyunk azok alapján bizonyos cselekedeteket végrehajtani. A jelenben képesek vagyunk tehát arra, hogy annak fényében, amit tudunk, és amit el akarunk érni, a jövőben megtegyünk valamit, és képesek vagyunk arra is, hogy ne tegyük meg. Erről a döntésről nincs és nem is lehet előzetes tudásunk. Csakis így lehetséges, hogy amit teszünk, az rajtunk álljon.

Mindez többé-kevésbé jól kifejezi azt, ahogyan a mindennapjainkban gondolkodunk arról, mi történik velünk, amikor racionális megfontolások alapján tudatosan cselekszünk. Nevezhetném ezeket a feltevéseket a racionális cselekvésről alkotott *common-sense* elképzelésnek. És azt talán senki sem vitatná, hogy implicit módon elfogadjuk ezeket az előfeltevéseket olyankor, amikor arról gondolkodunk, mit tegyünk. Mégis, a történelem során sokan gondolták úgy, hogy nincs okunk ezek elfogadására. Ebből pedig az is következik, hogy a racionális, tudatos kontrollt feltételező cselekvés illúzió, mivel azok a feltevések, amelyek a gyakorlati érvelés képessége használatának értelmét adják, hamisak.

Leggyakrabban a harmadik feltevést érte és éri kritika. Eszerint egy tudatlanságunkból eredő illúzió áldozatai vagyunk, amikor úgy tekintünk magunkra, hogy képesek vagyunk egy jövőbeli cselekedet végrehajtására, de képesek vagyunk annak elkerülésére is, ha racionális gyakorlati érveink alapján úgy döntünk. Az,

hogyan nem tudjuk, mi történik velünk, illetve a környezetünkben a jövőben, nem a tudatos döntés és cselekvés *feltétele*, hanem annak a hamis meggyőződésnek az *alapja*, hogy rajtunk is áll, hogyan alakul a közvetlen jövő.

Kezdetben a filozófusok vállalták magukra azt a szerepet, hogy elmagyarázzák, miért is vagyunk illúzió áldozatai. A látszat és a „mögötte húzódó” valóság megkülönböztetése nem filozófiai eredetű, de a filozófusok szolgáltatottak racionális érveket mellette. Többek között annak bizonygatásával, hogy a világ nem olyan szerkezetű, hogy alternatívákat nyújthatna számunkra a jövőben. Az, hogy mi történik a múlt által már meghatározott jövőben, a legkevésbé sem rajtunk áll.

Miért gondolták így a filozófusok? Számos különböző okból, amelyek közül most hármat említenék röviden (Craig, 1987). A hagyományos érvek egy része logikai jellegű. Az agyafúrt szofisták megfigyelték, hogy minden kijelentés vagy igaz, vagy hamis, és hogy a kijelentések igazságértéke az időben nem változik. Következésképp a jövőre vonatkozó kijelentések is vagy igazak, vagy hamisak. Ha pedig így van, akkor csak az következhet be a jövőben, ami már a múltban is igaz volt. Ezért ami a jövőben bekövetkezik, annak be *kell* következnie, elkerülhetetlen módon. Az, hogy a gyakorlati érvek és a tudatos kontroll hatással lehetnek a jövőbeli cselekedeteinkre vagy azok következményeire, pusztán illúzió.

Más érvek a logikát ötvözték bizonyos metafizikai nézetekkel. A teológiára alapozó érvek szerint, miután Isten *per definitionem* mindentudó (ellenkező esetben képességei korlátozottak lennének, ami összeegyeztethetetlen fogalmával), előre tudnia kell azt is, hogy a jövőben miként cselekszünk. Márpedig a tudás fogalmából következik az igazság, az igazságból pedig, ahogyan korábban láttuk, a befolyásolhatatlanság: ami tudható, az nem kerülhető el.

A teológiai érv persze azt is feltételezi, hogy mindennek, ami történik, Isten a végső oka. De sok filozófus szerint egy ennél sokkal szerényebb metafizikai feltevés is összeegyeztethetetlen azzal a hétköznapi vélekedéssel, hogy jövőbeli cselekedeteink rajtunk állnak. Eszerint mindössze azt kell feltételeznünk, hogy minden eseménynek, beleértve tudatos döntéseinket és az azon alapuló viselkedésünket, van oka. És miután az okok sorozata a múltba nyúlik vissza, és a múltbeli okok elkerülhetetlenné teszik azt, ami a jelenben történik és a jövőben történni fog, egyikünk sem dönthet másképp, vagy tehet mást, mint amit tesz. Mindenki csak azt teheti a jövőben, amit a múltbeli okok már elrendeltek (Huoranszki, 2001; Huoranszki, 2011).

Természetesen nem minden filozófus fogadta el ezeket az érveket (pontosabban az érvek itt vázoltnál jóval kifinomultabb változatait). De az ezzel kapcsolatos viták, ha akarjuk, belterjes filozófiai vitáknak is tekinthetők. Úgy tűnik, semmi közülük a mindennapi élethez vagy a tudományos gyakorlathoz, sokszor megkérdőjelezhető metafizikai előfeltevéseken nyugszanak. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy lényegtelen vagy érdektelen érvek lennének. Nagyon fontos

fogalmi problémákra tudnak rámutatni az igazsággal, a proposíciók természetével, az oksággal vagy éppen Isten fogalmával kapcsolatban.

De a filozófia jelentőségére vonatkozó kérdés szempontjából most nem az érvek körüli viták részletei az érdekesek. Ami lényeges, az az, hogy a legtöbb filozófus, a nagyon radikálisoktól eltekintve, ezeket az érveket, akármilyen kifinomult szerkezetűek legyenek is, nem fogadta el. Sokkal inkább az érvek megválaszolását tekintette filozófiai problémának, nem pedig következményeik vizsgálatát. Olyan problémának, amit meg kell válaszolnunk ahhoz, hogy meg tudjuk érteni a mindennapok során önmagunkról kialakított vélekedésünket, pontosabban a tudatos döntésről és viselkedésről alkotott elképzelésünket és ezáltal a racionális kontroll logikai lehetőségét.

Csak hogy, mondhatná valaki, éppen emiatt ez valóban belterjes filozófiai vitának tűnik. Feltételezzük, hogy van egy mindennapi tapasztalatainkon alapuló felfogásunk arról, hogy milyenek vagyunk mi mint cselekvők, és hogy milyen feltételek között lehetséges a racionális, tudatos cselekvés. Aztán jön néhány furfangos filozófus, és előáll mindenféle érvekkel, hogy mindez csak illúzió. Mire jön egy kicsit józanabb filozófus, és megpróbálja igazolni, hogy az eleve impliciten feltételezett nézeteink helytállóak. Na, és akkor pontosan ott vagyunk, ahol az egész elkezdtük. Egy centit se léptünk előre. Kár volt ezért az egészért annyi erőfeszítést tenni, ennyi energiát és pénzt felhasználni. (Ugyan a szofisták nem a saját, hanem mások pénzét használták az okoskodásra. De ezt mi, ma élő filozófusok is így csináljuk. Úgyhogy ennyiben nem nagyon különbözünk távoli elődeinktől. Meg persze másoktól se, akik iparszerűen űzik a gondolkodást.)

A helyzet azonban az, hogy a filozófiai problémák újratermelődnék. Más formában, más köntöst vagy kalapot viselve, de bizony újra és újra felütik csúnya fejüket. Habár kétségtelen, hogy ma nagyon kevesen vannak, akik a fatalizmus melletti hagyományos érveket, akár a logikai érveket, a teológiai érveket, vagy ezt az igen-igen leegyszerűsített oksági érvet komolyan vennék, új érveket állítottak hadrendbe, hogy megkérdőjelezzék az önmagunkról mint a tudatos döntés alanyairól kialakított hétköznapi, common-sense felfogást. És ezek az érvek már nem a logikai fogalmak elemzésén vagy valamely „extra” metafizikai feltevésen alapulnak, hanem az empirikus tudományok eredményeire hivatkoznak.

Megdöbbenő gyakorisággal olvashatunk olyan híreket, miszerint (ilyen vagy olyan tudományt művelő) „tudósok bebizonyították”, hogy „nincs szabad akarat”. Ami, ha e filozófiából kölcsönzött kifejezést lefordítjuk, nagyjából annyit tesz, hogy döntéssel, cselekvéssel és racionális megfontolásokkal kapcsolatos hétköznapi meggyőződéseink alapvetően elhibáztak. És úgy tűnik, nagyon különböző tudományok fognak össze ebben a mindennapi racionális énünket megkérdőjelező programban.

Sokan a fizikai törvényekre hivatkozva érvelnek. Állításuk szerint, ha a fizikai törvények determinisztikusak, az összeegyeztethetetlen az alternatív csele-

kedetek lehetőségével, míg egy fizikai értelmében indeterminisztikus világban lehetetlen a cselekvések feletti racionális kontroll. Márpedig a világban, amiben élünk, a fizika törvényei vagy determinisztikusak, vagy nem. Az önmagunkról kialakított, *common-sense* elképzelés, mely szerint rajtunk áll, hogy milyen cselekedeteket hajtunk végre a jövőben, mindenképpen hamis.

A fizikából vett érvek természetesen feltételeznek egy bizonyos összefüggést a tudatos emberi viselkedés és a fizikai törvények közt, és a kettő közti kapcsolat részletei egyáltalán nem egyszerűek (Huoranszki, 2011). Vannak azonban a racionális viselkedésről alkotott mindennapi felfogásunk megkérdőjelezésének olyan változatai is, amelyek függetlenek a fizikai törvényekkel kapcsolatos hipotézisektől. A genetikai determinizmus elképzelése szerint már fogadásunk pillanatában eldőlt, hogy mit fogunk tenni a jövőben. És vannak szociálpszichológiai kísérletekből merített érvek is, amelyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy azok a szituációk, amelyekben döntenünk kell, egyértelműen meghatározzák, miként fogunk cselekedni. A szituáció alapos leírása elégséges a viselkedés magyarázatához, a racionális, tudatos kontroll feltételezése felesleges (Huoranszki, 2013). A legdivatosabb érvek azonban, amelyek önmagunkról kialakított mindennapi képünket cáfolni igyekeznek, az agykutatásból származnak. Az agykutatás bizonyos eredményeire támaszkodva szokás a leggyakrabban olyan állításokat tenni, mint hogy „nincs szabad akarat”, hogy a döntés illúzió, vagy hogy „az agyunk dönt helyettünk”, bármit is jelentsen ez (Wegner, 2002; Swinburne, 2011; Pocket et al., 2006).

Ezen a ponton, úgy gondolom, a filozófiának feladata van. Természetesen a filozófiának nem feladata, hogy az empirikus tudományok eredményeit kétségbe vonja. Nem feladata az sem, hogy bizonyos empirikusan igazolható hipotéziseket kritizáljon. Ámde, amikor ezekből a hipotézisekből olyan grandiózus következtetéseket vonunk le, hogy „valójában nincsenek alternatívák”, hogy „valójában nem hozunk tudatos döntéseket”, hogy „a szabad akarat illúzió” és így tovább – olyan következtetéseket tehát, amelyekből a hagyományos értelemben vett racionális cselekvő eltűnik a világból –, akkor, úgy vélem, érdemes alaposabban végiggondolni, hogy valóban következnek-e ezek az állítások azokról az eredményekről, amelyekre alapozni igyekszünk azokat.

És ennek a végiggondolása részben filozófiai feladat. Mert, legalábbis modern kori történetében, a filozófia feladatai közé tartozik, hogy segítsen megérteni azt, miként viszonyulnak az empirikus tudományok eredményei ahhoz az önmagunkról kialakított képhez, amit tudatos döntéseink és racionális viselkedésünk lehetősége feltételezni látszanak. Számomra úgy tűnik, ez a viszony egyáltalán nem egyszerű, fogalmi zavarokkal, tisztázatlanságokkal terhes, következtetéseink sokszor tévesek és elhamarkodottak.

Azzal zárnám, hogy mi indokolja ezt a feladatot. Mert nem egyszerűen arról van szó, hogy a filozófusnak az lenne a feladata, hogy foggal-körömmel védje azt,

amit korábban gondoltunk magunkról. Nyilvánvaló, hogy az, amit magunkról gondolunk, változik az évszázadok során. Nem gondoljuk magunkról ugyanazt, amit száz, kétszáz, ezer vagy kétezer évvel ezelőtt gondoltunk. Vannak olyan tudományos felfedezések, nem is beszélve a történelmi eseményekről, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy az önmagunkról korábban kialakított képet megváltoztassuk. Azt azonban alaposan végig kell gondolni, hogy ezeknek a változásoknak vagy egy megváltoztatott kép elfogadásának, milyen következményei vannak.

Márpedig, ha azt a típusú racionális emberképet, aminek néhány elemét felvázoltam, teljesen egészében kidobjuk az ablakon, annak nagyon nehezen elfogadható következményei lesznek. Olyan következményei, amit csak akkor kell elfogadnunk, ha sziklaszilárd bizonyítékaink vannak arra, hogy az előfeltevések, amiken nyugszanak, hamisak. A legnyilvánvalóbb és legparadoxabb következmény, hogy valójában nem különbözünk a Dummett gondolatkísérletében szereplő fától. Kicsit bonyolultabbak vagyunk, mert látszólag kontrollált módon tudjuk mozgatni a végtagjainkat, és ezért úgy gondolhatjuk magunkról, hogy sokszor racionális gyakorlati érveinken alapuló szándékaink határozzák meg viselkedésünket, illetve azt a közvetlen környezetet, amelyre döntéseink hatással vannak. De valójában mindez pusztán illúzió. Világunkban mindössze olyan nagyon bonyolult gondolkodó fák léteznek, amelyeket a fizika, neurológia, genetika vagy a társas viselkedés törvényei sodornak egy meghatározott irányba. A racionális döntés és a tudatos cselekvés csak saját viselkedésünk megfigyelésének egy különös módja.

Ha azonban elfogadnánk ezt a sokak által javasolt revizionista elképzelést önmagunkról, az teljesen lehetetlenné tenné például annak a megértését, hogy miként vagyunk képesek olyan szervezett emberi társadalomban élni, amelynek történelme van, és amely nélkül ezek a tudományos felfedezések, amelyekre hivatkozni szokás, soha nem születtek volna meg. Hasonló módon – bár ez már egy kicsit bonyolultabb kérdés, de más helyen viszonylag könnyen megmutatható – magának a kontrollált kísérletnek a fogalma, amin a releváns tudományos eredmények jórészt alapulnak, értelmetlenné válna abban a pillanatban, ahogy feladnánk ezt a mindennapi cselekvésről, racionalitásról, tudatos kontrollról alkotott képet.

A filozófiát sokszor vádolták azzal, hogy „metafizikai álmodozás”, aminek semmi köze a józan hétköznapiakhoz. De ez a vélemény többnyire félreértésből vagy felszínes ismeretekből táplálkozik. A filozófiának ugyanis az, vagy az is a feladata, hogy kijózanítson bennünket a sokszor elhamarkodott, nagyravágyó következtetések levonása okozta mámorunkból, függetlenül attól, hogy az ilyen következtetések elfogadására az álmodozás vagy a tudományos gondolkodás hátterének figyelmen kívül hagyása vezetett-e.

IRODALOM

- Craig, W. C. (1987): *The Only Wise Good. The Compatibility of Divine Foreknowledge and Human Freedom*. Michigan: Baker Book House
- Csontos L. (szerk.) (1998): *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó
- Dummett, M. (1978): *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth
- Gergely Gy. – Csibra G. (1998): The Teleological Origins of Mentalistic Action Explanations: A Developmental Hypothesis. *Developmental Science*, 1, 255–259. http://hps.elte.hu/Basler/Honors/Snyder/Developmental%20Psych/1998_Dev_Science_Report_Teleological_origins_of_mentalistic_action_explanations.pdf
- Huoranszki F. (2001): *Modern metafizika*. Budapest: Osiris Kiadó, <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/modern-metafizika/adatok.html>
- Huoranszki F. (2010): Távolba ható okok. *Magyar Filozófiai Szemle*, 54, 3, 98–118. http://epa.oszk.hu/00100/00186/00024/pdf/EPA00186_magyar_filozofiai_szemle_2010_3.pdf
- Huoranszki F. (2011): *Freedom of the Will. A Conditional Analysis*. New York: Routledge
- Huoranszki F. (2013): Free Will. In: Dainton, B. – Robinson, H. (eds.): *The Bloomsbury Companion to Analytic Philosophy*. London: Bloomsbury Publishing, 415–431.
- Luce, D. – Raiffa, H. (1957): *Games and Decisions: Introduction and Critical Survey*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Pocket, S. – Banks, W. P. – Gallagher, S. (eds.) (2006): *Does Consciousness Cause Behavior?* Cambridge MA: MIT Press
- Price, H. (2007): Causal Perspectivalism. In: Price, H. – Corry, R. (eds.): *Causation, Physics, and the Constitution of Reality: Russell's Republic Revisited*. Oxford: Oxford University Press, 250–292.
- Swinburne, R. (ed.) (2011): *Free Will and Modern Science*. Oxford: Oxford University Press
- Wegner, D. M. (2002): *The Illusion of the Conscious Will*. Cambridge MA: MIT Press